

25. Борейко В.Е. Белые пятна истории природоохраны: СРСР. Украина. т.2. Вып. 7. – К., 1996. – С. 171-180.
26. Озеров Н. В Аскании-Нова // Новый журнал. – Кн. 121. Нью – Йорк, 1975. – С. 211-222.
27. ДАХО Ф. Р. – 4097. Оп.1, спр.79. Галич Ю. «Аскания-Нова». 1924 р. – 37 арк.
28. ДАХО Ф. Р. – 4097. Оп.3, спр.9. Документи 1897, 1994 рр. – 12 арк.

The authors of the article investigate scantily explored pages of the history of the State Biospheric National park Askania-Nova, and families of its founders the Falts-Feyns. Besides this, on the base of archive`s sources some biographic facts of the family members who made a valuable contribution to the development of southern Ukraine are specified.

УДК 94(477.7)«1754/1834»

Юлія Коник

**ВИКОРИСТАННЯ СОЛДАТІВ У МЕЖОВИХ РОБОТАХ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)**

XVIII ст. ознаменувалося в європейській геодезії початком епохи інструментальних зйомок, ведення яких за допомогою астролябій потребувало певного рівня знань та навичок. У Російській імперії ними спочатку займалися майже виключно військові геодезисти, але з середини століття почала законодавчо оформлятися професія межувальника/землеміра. Її становлення було пов'язане зі стрімким розгортанням валового, так званого генерального, межування земель. Його здійснювали землеміри спеціально створених межових контор. На Півдні України у зв'язку з новизною заселення генеральне межування розпочалося тільки у 1798 р.; натомість тут ішла активна роздача земель, проведення доріг та повітових кордонів. Цим займалася губернська межева служба, котра з др. пол. 1760-х рр. до 1803 р. пережила кілька реорганізацій, поки від формату межових експедицій дійшла до губернських і повітових землемірів.

Польові межові роботи вимагали, з одного боку, підготовлених спеціалістів, а з іншого – писарів для ведення їхнього діловодства та робітників для некваліфікованої фізичної праці. В якості такої робочої сили законодавство визначило нижніх військових чинів. Питання взаємодії землемірів із солдатами при виконанні межових робіт, наскільки відомо, в історіографії не висвітлювалося, зважаючи на слабку розробленість проблем діяльності межевої служби взагалі. Тому основною базою дослідження питання, винесеного в заголовок, є друковані та архівні джерела. У законодавчих актах Російської імперії викладено, як мала протікати спільна робота; у документах фондів межових установ Херсонської та Дніпропетровської областей відображено, як усе відбувалося в реальному житті.

Слід відзначити, що губернська межова служба довгий час не мала власних нормативних документів, користуючись інструкціями для проведення генерального межування. Перша з подібних інструкцій – так звана елизаветинська «Інструкція межувальникам» 1754 р. – передбачала, що до кожного межувальника мали бути прикомандировані один унтер-офіцер або капрал та десятеро рядових [41, с. 160]. У межовому законодавстві часів Катерини II співвідношення змінилося: за штатним розписом провінційних межових контор 1765 р. вже при кожних двох землемірах (так званій землемірній партії) належало бути одному унтеру чи капралу та вісьмом рядовим «для караулу і посилок [...] і для носіння ланцюгів» [45, с. 96]. Це положення підтверджувалося й у Землемірній [42, с. 577] та Межовій [42, с. 717] інструкціях 1766 р. Місцеві команди зобов'язувалися безвідмовно давати солдатів за нарядом Військової Колегії на словесну вимогу землемірів, причому солдати повинні були бути здорові й нестарі, щоб могли витримувати тривалі фізичні навантаження та негоду.

Наскільки можна судити зі збережених архівних джерел, проблеми з цим у губернській межовій службі Півдня України почалися практично з самого початку її виникнення. В її історії ніколи не було періоду, коли б виконувалася законодавча вимога щодо кількості солдатів. Та й ця норма явно перевищувала реальні кадрові можливості південних гарнізонів. Так, у 1778 р. Новоросійська межова експедиція скаржилася губернській канцелярії, що замість гарнізонних солдатів землемірам та межувальникам часто дають робітників з військових округів та ще й міняють їх раніше, ніж ті звикають «вести лінію» [39, арк. 55 зв.], тобто позначати віхами майбутню межу. Збереглося кілька рапортів землемірів та межувальників про виплату затриманого грошового утримання солдатам Кременчуцької майстрової роти, які перебували при них у степу, з розрахунку 5 коп. на день [38, арк. 26 зв.; 39, арк. 157, 162; 40, арк. 2-8]. До кожного з межових чинів був відряджений лише один солдат, котрий по закінченні польової роботи мав повертатися до своєї військової частини.

Землеміри Катеринославської межової експедиції також стикалися з нестачею робочих солдатських рук. У 1789 р. Катеринославське намісницьке правління у відповідь на рапорт губернського землеміра наказало управам благочинія та міським управам відряджати до кожного повітового землеміра по два рядових зі штатних рот, або команд, на період межування [5, арк. 54]. Цей указ, напевне, виконувався не всюди й не завжди, інакше не було б обурених рапортів на зразок того, що подав межовій експедиції градізький повітовий землемір, котрий виконував «...обов'язки повітового землеміра, помічника, писаря й солдата сам один...» [2, арк. 5].

Протягом короткого періоду існування Вознесенського намісництва губернський землемір як мінімум чотири рази звертався до правителя намісництва з проханням відрядити до кожного повітового солдата по троє солдат [6, арк. 3 зв.; 7, арк. 14, 21, 30] – можливо, керуючись принципом просити більше, щоб дали хоча б когось.

Одним із перших розпоряджень Новоросійського губернського правління був указ від 18 квітня 1797 р. про відрядження до повітових землемірів по одному солдату зі штатних рот [11, арк. 13-13 зв.]. Відомо, що у тому ж році сержант і троє рядових 3-го Єлисаветградського батальйону були направлені у Новоросійськ для охорони креслярні та межового архіву [9, арк. 33-33 зв., 40]. Єлисаветградська та Херсонська штатні команди відрядили п'ятьох солдатів на допомогу повітовому землеміру, який займався зйомкою казенних земель на Кримському півострові [10, арк. 1-1 зв., 7]. Але це були швидше винятки, пов'язані з екстраординарністю завдань. Повітові землеміри скаржилися, що городничі та поліцмейстери відмовляються давати солдатів, посилаючись на нестачу особового складу навіть для зміни караулів [11, арк. 6-6 зв., 17-18]. Адже штатні роти комплектувалися з солдатів польової армії, причому перевага надавалася тим, що брали участь у бойових діях – отже, частина їх мала поранення і часто хворіла.

Відсутність солдатів та писарів значно гальмувала роботу, тим більше, що її додалося з початком у Новоросійській губернії генерального межкування. На фоні землемірів Новоросійської межової контори, забезпечених командою помічників, повітові землеміри виглядали не дуже солідно. Окрім зйомок на план, позначення меж, складання планів та межових книг їм доводилося самим вести діловодство, розносити повістки, вимагати підводи, пакувати речі й ходити на пошту, та ще й при межуванні інструменти лишалися в полі без нагляду [11, арк. 24-24 зв.]. Після неодноразових рапортів губернського землеміра новоросійський цивільний губернатор Іван Селецький нарешті 8 серпня 1799 р. видав циркулярний припис усім городничим та поліцмейстерам, аби безвідмовно давали повітовим землемірам по одному солдату [11, арк. 22].

Губернська межова служба Херсонської губернії в повній мірі успадкувала ці проблеми, що вже встигли стати хронічними. Городничі та поліцмейстери начебто й були зобов'язані без питань давати землемірам по одному солдату зі штатних рот, але часто це ставало предметом окремого листування та потребувало конкретного указу губернського правління. З першого разу допроситися солдатів вдавалося далеко не завжди, зважаючи на традиційний недокомплект штатних команд. Вони мали нести варту при міських поліціях, поштових експедиціях та повітових казначействах. На початку 1810 р. цивільний губернатор Григорій Рахманов навіть заборонив давати солдатів будь-кому крім цих установ, очікуючи на поповнення особового складу штатних рот [13, арк. 7-7 зв.]. Натомість, губернська креслярня з архівом на тривалий час могла лишатися без охорони.

А вже у січні 1811 р. за указом імператора штатні команди вийшли з підпорядкування цивільної влади та перейшли у військово-відомство [44, с. 516]. Цей рік прийнято вважати роком створення внутрішніх військ у Російській імперії. У квітні того ж року штатні команди припинили існувати як такі, влившись у повітові інвалідні команди. Вони мали складатися з

одного обер-офіцера, п'ятьох унтерів, сорока рядових та одного барабанщика [44, с. 593-597]. Окрім загальних військових обов'язків, на них покладалася караульна та конвойна служба. Інвалідні команди Херсонської губернії підпорядковувалися командирі Херсонського внутрішнього гарнізонного батальйону, він же – начальник однієї з бригад внутрішньої варті [12, арк. 30-30 зв.; 16, арк. 2-2 зв., 7-8]. Початково Херсонська губернія входила до 6-го округу, з 1818 р. – до 4-го округу окремого корпусу внутрішньої варті.

Реформа внутрішньої варті ніяким чином не полегшила службу землемірам, навіть навпаки – городничі отримали підстави відкидати вимоги повітових землемірів щодо відрядження солдатів, а Херсонське губернське правління втратило важелі впливу на цей процес.

Ситуація склалася непроста. Писати прямо у Сенат чи хоча б херсонському військовому губернатору Ярославський не мав права, оскільки це розцінювалося б як скарга на безпосереднє начальство [12, арк. 37-37 зв.; 16, арк. 28-29]. Тоді на поч. 1814 р. він почав діяти через цивільного губернатора Івана Калагеоргія, розписавши у чорних фарбах перспективи межових робіт за відсутності солдатів та при двох вакансіях повітових землемірів. Калагеоргій звернувся до військового губернатора Емануеля де Ришельє, той направив подання військовому міністру Олексію Горчакову. Міністр дозволив направляти до землемірів по одному нижньому військовому чину з рухомих інвалідних рот на період польових робіт, тож окружний командир внутрішньої варті одразу виділив шістьох інвалідів [18, арк. 2-7].

Інваліди, відряджені за дозволом міністра, належали до команд Таманського гарнізонного полку та до Одеської інвалідної команди, а це створювало певні незручності: у випадку їхньої хвороби доводилося довго листуватися й очікувати на заміну. Логічним виходом було б зарахування цих інвалідів до команд повітових міст, у яких перебували землеміри. Ярославський це розумів, але після втручання міністра не наважувався виходити до начальства з новим поданням [17, арк. 33-34 зв.]. Поступово частину інвалідів витребували назад до їхніх команд, оскільки не всі посади повітових землемірів були зайняті. У 1817–1818 рр. на ці вакансії прийшли два землеміри, які раніше служили у Катеринославській межовій конторі при генеральному межуванні. За звичкою вони звернулися до командирів повітових інвалідних команд і несподівано для себе отримали відмови [20, арк. 29-32 зв.; 22, арк. 11-11 зв.]. Їх дивували складнощі з отриманням солдатів, адже межова контора мала свою власну інвалідну команду у складі кількох десятків чоловік, виділену з Катеринославського гарнізонного батальйону [4, арк. 2, 67].

Призначений у той же період новий губернський землемір Павло Гречина одразу почав добиватися прикомандирування солдатів із місцевих повітових інвалідних команд. Попервах спроби були невдалими: військовий губернатор Олександр Ланжерон відповідав, що «...не має способів зробити таке призначення» [25, арк. 14]. Гречина посилався на затверджену доповідь

Сенату від 30 листопада 1806 р., згідно з якою при кожному повітовому землемірі мало бути по два солдати. Ланжерон звернувся до начальника Окремого корпусу внутрішньої варти, і нарешті у 1820 р. питання отримало позитивне вирішення: окружний командир отримав зі столиці припис давати губернським і повітовим землемірам по одному рядовому з повітових інвалідних команд [32, арк. 3].

Щорічна процедура отримання солдатів все рівно залишалася вельми громіздкою: потрібно було через цивільного губернатора просити окружного командира внутрішньої варти, аби той приписав бригадному командиру – тобто начальнику Херсонського внутрішнього гарнізонного батальйону – дозволити командирам повітових інвалідних команд дати землемірам по одному рядовому. Кожне відрядження супроводжувалося численними застереженнями від військової сторони, щоб солдатів використовували лише для допомоги у межуванні, а по завершенні польового сезону негайно повертали до їхніх команд. Остання вимога викликала нарікання землемірів, які щозими мали з'їжджати в Херсон, залишаючи повітові креслярні без нагляду. До того ж, у далекій зимовій дорозі добре було мати людину, яка замовляла б підводи та наглядала за речами – інакше кажучи, слугу, – оскільки лише під казенну поклажу землеміра потрібні були в середньому дві підводи. Крім того, взимку також траплялася польова робота – приміром, межування замерзлих річкових плавнів. Тож у 1827 р. ці нарікання оформилися у клопотання губернського землеміра про залишення солдатів при землемірах на постійний час [30, арк. 4-4 зв.]. Клопотання не мало успіху. Справа в тому, що батальйонні командири скаржилися окружному командиру, ніби землеміри відмовляються повертати інвалідів, використовують їх для партикулярних (тобто приватних) потреб замість слуг та при переїздах лишають їх без грошового жалування та амунічних речей. Географія проблеми була досить широкою, оскільки до 4-го округу внутрішньої варти входили, окрім Херсонської, ще Катеринославська, Таврійська та Бессарабська губернії [1, с. 24-32]. Тож у 1828 р. Головний Імператорський штаб заборонив землемірам цілорічно утримувати солдат, але натомість наказав давати їм не по одному, а по двоє інвалідів, суворо приписавши доручати їм лише службові завдання [30, арк. 12-14 зв.]. А в грудні того ж року двоє повітових землемірів відмовилися їхати в Херсон, небезпідставно побоюючись пограбувань у дорозі. Сам Гречина повсякчас боявся крадіжок і писав: «...холодні приміщення креслярні караулити, а тим більше займатися в них я не можу» [30, арк. 11 зв.].

Отримавши однозначне рішення Головного штабу, Гречина, однак, не полишив спроб змінити ситуацію, дещо знизивши вимоги. Він домігся того, що новоросійський і бессарабський генерал-губернатор Михайло Воронцов вийшов у Сенат з проханням, аби солдатів забирали у повітових землемірів не раніше, ніж вони взимку супроводять їх до Херсона, та щоб губернському землеміру виділили солдата на постійний час для нагляду за креслярнею та архівом. Сенат, вивчивши нормативні акти з цього питання, погодився з тим,

що солдати мають супроводжувати повітових землемірів до Херсона. Стосовно ж солдата для нагляду за креслярнею – фактично сторожа, – то Сенат констатував, що це питання не входить до його компетенції та передав його на розгляд міністру внутрішніх справ [31, арк. 19-23].

До речі, і в «Настанові губернським і повітовим землемірам» 1828 р. також було прописано, щоб надавати кожному землеміру по двоє рядових, і не йшлося про те, щоб повертати їх узимку. Після цього до землемірів стали дійсно направляти по двоє інвалідів, яких вони у своїх рапортах із відчутним задоволенням називали напівзабутим словом «команда». А от із «партикулярними роботами» було важче. У 1832 р. усіх землемірів імперії ознайомили з циркуляром міністра внутрішніх справ про неприпустимість ситуації, яка сталася у Костромській губернії, де буцімто рядовий внутрішнього гарнізонного батальйону не повернувся від губернського землеміра й безслідно щез [36, арк. 5-5 зв.]. Командир Окремого корпусу внутрішньої варти, а з ним і його підлеглі командири різних рівнів, сильно підозрювали землемірів та інших чиновників у позаслужбовому використанні їхніх солдатів. У грудні 1831 р. командир Херсонського гарнізону, не дочекавшись повернення своїх рядових від землемірів, у листі до губернського землеміра припускав відкритим текстом, що вони, напевне, «...утримують їх при собі єдино для користі своєї» [34, арк. 1-1 зв.]. Фактично кожна сторона була по своєму права. Слід зазначити, що землеміри дійсно часом затягували з поверненням солдатів до команд, інколи навіть до наступного межового сезону. З їхньої точки зору солдати мали опалювати й прибирати приміщення креслярні, наглядати за речами в дорозі, розсилати пошту і т. п., тобто забезпечувати робочий процес. А оскільки квартири повітових землемірів часто являлися їхніми ж робочими приміщеннями, то напевне часом не обходилося без «партикулярних» завдань.

Поки солдати були при землемірах, останні мали опікуватися тим, щоб вони своєчасно отримували зі своїх команд гроші та обмундирування. Землеміри передавали «своїм» солдатам щомісячне утримання, яке висилалося командирами інвалідних команд через повітові казначейства [17, арк. 3; 18, арк. 8]. За кожен річний третину (тобто за чотири місяці) солдати отримували 2,5 крб., плюс раз на рік їм видавали так звані амунічні гроші у розмірі 23 крб. 15 коп.: на онучі, вовняні шкарпетки, краватки, темляки, шпажні ножа, змашення чобіт, пошиття сорочок і панталон, а також одну пару чобіт, тканину на каптани й панталони, полотно на підкладку [14, арк. 12; 18, арк. 8, 75, 77; 23, арк. 25-25 зв., 28-29 зв.]. Також землеміри мали забезпечувати своїм солдатам отримання харчових пайків, тобто надсилати у найближчі провіантські магазини щомісячні вимоги на видачу провіанту. Місячний пайок на одну особу складався з 2 четвериків (приблизно 52,5 л) борошна та 1,5 гарнця (приблизно 4,9 л) круп [18, арк. 19, 20, 26, 27, 32, 33, 42, 51; 24, арк. 16-18 зв., 20-22 зв.].

У своїх заявках землеміри заздалегідь просили солдатів «здібних, здорових і гарної поведінки». І це не були пусті слова: від цих якостей наряду залежала швидкість і якість виконання завдань. Зазвичай солдата привчали ставити віхи й проводити межу лінію: «...привчається вішити справно лінію і тим обмежується уся його послуга» [32, арк. 3 зв.]. Один раз прищепивши інвалідам потрібні навички, на наступний рік землеміри знову просили саме їх, як уже підготовлених для межової роботи [27, арк. 7-7 зв.; 28, арк. 12-13 зв.; 29, арк. 53-53 зв.]. Траплялося, що деяких солдатів одразу повертали через старість, слабкість, нездарність чи, скажімо, через «нездатність до польового заняття по причині зайвого і майже щоденного вживання» [26, арк. 29]. У 1812 р. губернський землемір Ярославський отримав рядового внутрішньої варті, якого не можна було використовувати при межуванні «...через старість років та одержимість хворобливими випадками...» [16, арк. 12 зв.], та й охоронець для креслярні з нього теж був неважний. На численні скарги губернського землеміра воно змогло лише порекомендувати землемірам вимагати «потрібної допомоги від землі, якої межуванням будуть займатися» [16, арк. 16-17 зв.]. Інший сторож, присланий Херсонською поліцією у 1830 р., «...безперервно вправлявся у пияцтві, і в такому вигляді невідомо куди відлучався...» [33, арк. 34]. У 1832 р. інвалід, охарактеризований губернським землеміром як п'яниця й нероба, замість охороняти креслярню пограбував її, а потім заочно погрожував землеміру, за що отримав від свого командира з промовистим прізвиськом Яростін «25 лозунів» [34, арк. 15-16, 18-19].

Рядові інвалідних команд дійсно часто мали слабке здоров'я або бойові поранення. Іноді від них було більше клопоту, ніж допомоги; одужавши від однієї хвороби, вони поринали в іншу, і так могло тривати більшу частину робочого сезону; траплялися навіть смертельні випадки під час перебування при землемірах [35, арк. 92]. Умови роботи не сприяли оздоровленню: негода, абияка ночівля, неякісна питна вода в степу тощо. Так, у 1816 р. олександрійський повітовий землемір не міг повноцінно працювати, постійно чекаючи на одужання свого солдата – ветерана війни з Наполеоном, – і констатував, що «...найменша переміна харчів, пиття й повітря робить його нездатним до польової роботи» [17, арк. 49-49 зв.]. Якщо солдати серйозно нездужали під час перебування при землемірах, ті влаштовували їх на лікування [17, арк. 42; 18, арк. 57-61 зв., 72-72 зв.]. На той час жодне повітове місто Херсонської губернії не мало лікарні, тож у важких випадках доводилося відсилати інвалідів до Херсонського госпіталю.

Одним з важливих обов'язків солдатів при землемірах було забезпечення для них засобів пересування у службових справах. Ціла низка законодавчих актів передбачала безоплатне надання кожному землеміру по дві обивательські парокінні підводи для перевезення його самого, солдатів, казенних інструментів та паперів [42, с. 560; 43, с. 88; 46, с. 743]. В ідеалі кожний населений пункт на маршруті слідування землеміра мав негайно надавати йому транспорт до наступного пункту, той – до наступного, і таким

чином забезпечувався безупинний рух у державних справах. Реально ж послані за підводами солдати часто наражалися на відмову і навіть агресію з боку місцевих властей, яких дуже дратувала безплатність цієї вимоги. Деякі поліцмейстери, сільські виборні, прикажчики маєтків могли зухвало поводитися з дворянами-землемірами, а з рядовими й поготів не церемонилися. Так, у 1834 р. херсонський міський голова відлупцював солдата інвалідної команди з криком: «Геть, дурню, [...] твій землемір їздить за власним прибутком, а коней вимагає обивательських; нема йому коней» [37, арк. 14 зв.].

У ті часи виконання землемірами службових обов'язків інколи супроводжувалося образами гідності і навіть загрозами здоров'ю, оскільки деякі землевласники (як поміщики, так і казенні селяни) готові були боронити свої реальні або уявні інтереси шляхом фізичного впливу, не кажучи вже про лайку та погрози. Особливо затяті землевласники ганялися за землемірами та їхніми солдатами з палицями [3, арк. 3-3 зв., 82], виривали й ламали піки [15, арк. 7-9 зв.; 19, арк. 10-10 зв.], розкидали межові копці [21, арк. 22-22 зв.]. У таких крайніх випадках чисельна перевага завжди була на боці наступаючих, тож межувальній стороні залишалося тільки ретируватися, погрожуючи відповідальністю за законом. Як писав у пояснювальному рапорті тираспольський повітовий землемір: «...з лайкою ж байтальських поселян я по щоках власноруч ніколи не бив [...]. Та чи можна тому вірити, що вона, людина, наважилася п'яному натовпу людей бити щоки» [8, арк. 21].

В умовах тривалої спільної роботи, часто за складних обставин, було дуже важливо, щоб між землемірами та солдатами склалися нормальні людські взаємини. У більшості випадків так і було – тобто сторони поводитися відповідно до тодішніх загальноприйнятих норм поведінки з урахуванням різниці в соціальному статусі. У протилежному разі виникали неприємні ситуації, особливо якщо котрась зі сторін мала не досить високі моральні якості. Архівні документи зафіксували випадки взаємних образ та дріб'язкового з'ясування стосунків, до якого часом втягувалися владні структури аж до цивільного губернатора. Солдат доносив, що землемір незаконно займається приватним межуванням, місяцями з'ясувалася приналежність рою бджіл, тривала тяганина з пересилкою провіанту і т. п.

Отже, починаючи з 1828 р., Окремий корпус внутрішньої варти нарешті почав стабільно командирувати по двоє рядових до кожного землеміра на межовий сезон. У підсумку відпала необхідність губернським землемірам щороку доводити законність своїх вимог. Значно полегшилося виконання польових робіт порівняно з роками, коли при землемірах був лише один рядовий, а то й не було жодного. В цілому висвітлення аспектів спільної роботи землемірів і рядових військовослужбовців може сприяти глибшому дослідженню історії обох відомств, а також дати фактичний матеріал для доповнення соціальних та професійних портретів на тлі епохи.

1. Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения российских войск, с рисунками, составленное по высочайшему повелению: в 30 ч. [Электронный ресурс] / А.В. Висковатов. – 1901. – Ч. 13: Перемены в одежде и вооружении гарнизонов, внутренней стражи, инвалидов, военно-сиротских отделений, отделений военных кантонистов, губернских рот, штатных команд, горных батальонов, рекрут и чинов военного ведомства, в состав войск невошедших. С 1801 по 1825 год. – 1901. – Режим доступа к кн. : http://listat.ru/T13/T13_18.htm
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО), ф. 648 Катеринославська межова контора, оп. 1, спр. 17.
3. ДАДО, ф. 648, оп. 1, спр. 35.
4. ДАДО, ф. 648, оп. 1, спр. 65.
5. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. 14 Херсонська губерньська креслярня, оп. 1, спр. 219.
6. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 272.
7. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 285.
8. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 310.
9. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 331.
10. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 345.
11. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 350.
12. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 614.
13. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 736.
14. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 784.
15. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 803.
16. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 806.
17. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 823.
18. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 846.
19. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 892.
20. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 899.
21. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 900.
22. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 905.
23. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 928.
24. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1016.
25. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1023.
26. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1075.
27. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1095.
28. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1171.
29. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1192.
30. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1206.
31. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1217.
32. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1256.
33. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1359.
34. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1454.
35. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1455.
36. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1485.
37. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1612.
38. ДАХО, ф. 14, оп. 5, спр. 5.
39. ДАХО, ф. 14, оп. 5, спр. 6.
40. ДАХО, ф. 14, оп. 5, спр. 9.
41. ПСЗРИ І. – Т. 14.
42. ПСЗРИ І. – Т. 17.
43. ПСЗРИ І. – Т. 18.
44. ПСЗРИ І. – Т. 31.

45. ПСЗРИ I. – Т. 44. Книга штатов. Часть 2.

46. ПСЗРИ II. – Т. 3.

The article is devoted to the use of soldiers by land surveyors at land-surveying work in southern Ukrainian provinces in the second half of the 18th century – first third of the 19th century. The author examines general legislative statements of the Russian Empire that regulated the attachment of the soldiers of town detachments and invalid companies to land surveyors. Soldiers' duties at land-surveying work and their relations with land surveyors are covered.

УДК 656.2:711.4(477.7)“18/19“

**Володимир Красовський
Алла Іщенко**

**БУДІВНИЦТВО ВНУТРІШНЬОМІСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗБУДОВІ МІСТ ПІВДЕННОЇ
УКРАЇНИ (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.)**

З розвитком капіталістичної промисловості, транспорту, торгівлі виростали великі індустріальні, фабрично-заводські осередки, міста розширювалися як промислово-торговельні центри. Характерною рисою розвитку міст Півдня України в другій половині ХІХ – поч. ХХ ст. стала розбудова мережі залізничного транспорту в регіоні. Мета дослідження полягає в тому, щоб простежити загальний розвиток міст Південної України під впливом розбудови залізничних ліній. Основне завдання – вивчення найбільш характерних рис залізничного транспорту та його особливостей, які впливали на розбудову міст в регіоні. Об'єктом дослідження виступає історія розбудови міст Півдня України під впливом розширення внутрішньої залізничної мережі. Відповідно, предмет – вивчення ролі залізничного транспорту в процесі розбудови міст Південної України.

Роль транспорту для розвитку міст істориками комплексно не вивчалася. Тому тема залишається актуальною в українській історіографії й сьогодні. Аналізуючи історіографію проблеми, варто звернути увагу на роботи краєзнавчого характеру. До них можна віднести монографію М. Мельника та В. Шкварця, в якій автори на широкому колі архівних і друкованих матеріалів висвітлюють історію Миколаєва впродовж декількох століть. Серед комплексу проблем автори розглядали історію становлення залізничного транспортного комплексу в місті [25]. На широкій джерельній базі ґрунтуються дослідження з історії Одеси та Дніпропетровська. В зазначених наукових працях показана роль транспорту у зміцненні економічних зв'язків в південному регіоні [12; 8; 21].

Розвиток промисловості та торгівлі, залізничне будівництво, процес урбанізації призвели до різкого зростання міст. Розгалужена мережа залізничного сполучення сприяла налагодженню контактів і зміцненню